

Wat heeft mevrouw Benayad aan emancipatie-onderzoek?

Saskia Keuzenkamp

Mevrouw Benayad woont met haar man, zoon Hassan en dochter Hassana in stadsdeel Bos en Lommer in Amsterdam. Zij is een van de ouders die wordt beschreven in het boek *Onzichtbare ouders* van Margalith Kleijwegt. Uit dat indringende boek komt het volgende citaat:

“Op een vroege ochtend eind september haal ik mevrouw Benayad op, we gaan naar taalles. De straat waarin ze woont is uitgestorven, de afvalcontainers puilen uit. [...]

We proberen wat woorden uit te wisselen over de mooie kleur van de herfstbladeren, maar onze communicatie verloopt voornamelijk via gebarentaal. [...] Op de Bos en Lommerweg passeren we om kwart voor negen de praktijk van haar huisarts, mevrouw Benayad heeft er binnenkort een afspraak. Haar hoge bloeddruk.

We benen door, de Admiraal de Ruyterweg over, richting de Karel Doormanstraat. Mevrouw Benayad kent haarscherp de weg in Bos en Lommer.

In het lokaal op de eerste verdieping van het buurthuis hebben zich dertien traditioneel geklede, Marokkaanse vrouwen verzameld. Ze krijgen les van een geduldige en toegewijde juf met hoofddoek.

De moeder van Hassan zit voorovergebogen, ze vindt schrijven moeilijk. De letter e begint ze van onder af. Als ze het woord kin heeft op-

geschreven, kost het haar moeite om het hardop te lezen. Haar wijsvinger duwt ze pal onder iedere letter. Ze spant zich in, het lukt.

De tekst van vandaag staat op het bord. [...]

De vrouwen moeten de zinnnetjes om de beurt voorlezen en overschrijven. De meeste vrouwen zijn nog nooit naar school geweest. Voor hen is deze opdracht extra moeilijk.”

(Kleijwegt, 2005, pp 62-64)

Zoals mevrouw Benayad zijn er in Nederland vele vrouwen. Vrouwen van Marokkaanse herkomst, zoals zij, of behorend tot een van de andere etnische minderheden. Vrouwen die vaak al lang in Nederland wonen, maar nog maar nauwelijks zijn ingeburgerd.

Ik zal hier uiteenzetten op welke manier ik op deze leerstoel aan de Vrije Universiteit mijn onderzoek verder hoop uit te bouwen. Ik zal mij vooral richten op de emancipatie van vrouwen uit etnische minderheden en daarbinnen vooral kijken naar hun participatie op de arbeidsmarkt. Ik vergelijk daarbij de vrouwen uit de verschillende etnische groepen onderling en met autochtone vrouwen, evenals met mannen uit de eigen etnische groep. Het gaat bij mijn leerstoel dus om vergelijkend emancipatieonderzoek; naast vergelijkingen binnen Nederland zal ik ook de situatie in andere landen analyseren met in het bijzonder aandacht voor de rol van het overheidsbeleid.

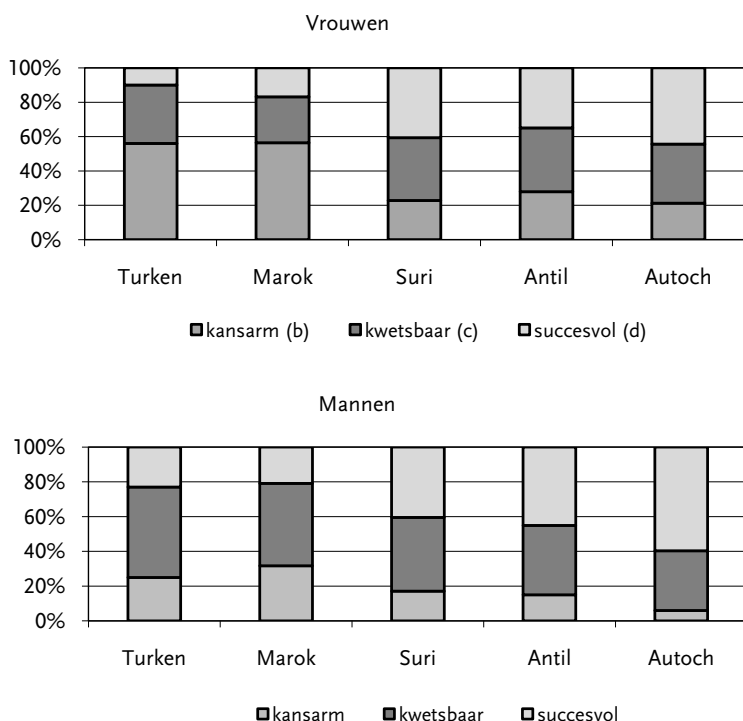
De stand van zaken

Om de maatschappelijke positie van vrouwen en mannen kernachtig samen te vatten, maak ik gebruik van een door ons ontwikkelde typologie (zie Gijsberts & Merens, 2004 en Keuzenkamp & Merens, 2006). Aan de hand van indicatoren die zijn afgeleid van de kernthema's uit het emancipatie- en het integratiebeleid, worden vrouwen en mannen ingedeeld in drie categorieën. De eerste indicator is het hebben van een startkwalificatie, dat wil zeggen een diploma op ten minste een havo-,

vwo- of mbo 2-niveau. De tweede indicator is het hebben van betaald werk van ten minste 12 uur per week.¹ En de derde is het hebben van een inkomen uit arbeid hoger dan het bijstandsniveau voor een alleenstaande (in 2007 € 1300 bruto per maand). Dit is de norm voor economische zelfstandigheid, zoals die in het emancipatiebeleid geldt. Aan de hand van deze indicatoren kunnen mensen in drie groepen worden ingedeeld:

- personen die aan geen van deze voorwaarden voldoen, aangeduid als personen in een *kansarme* positie;

Tabel 1 Maatschappelijke positie van vrouwen en mannen (15-64 jaar^a) op basis van opleiding, arbeidsdeelname en inkomen, naar sekse en etnische groep, 2006 (in procenten)

a Exclusief degenen die nog naar school gaan.

b Geen startkwalificatie (opleiding op ten minste havo-, vwo- of mbo 2-niveau), geen werk en niet economisch zelfstandig.

c Heeft één of twee van de volgende kenmerken: startkwalificatie, werk en economisch zelfstandig.

d Heeft startkwalificatie, werkt en is economisch zelfstandig.

Bron: SCP (SIM 2006)

- personen die aan alle drie de voorwaarden voldoen, hier aangeduid als de *succesvollen*;
- en personen die hooguit aan een of twee voorwaarden voldoen en zich in een *kwetsbare* positie bevinden.

Tabel 1 biedt een totaaloverzicht van de maatschappelijke positie van vrouwen en mannen uit de vier grootste minderheidsgroepen en van autochtonen. Als we eerst de vrouwen onderling vergelijken, is duidelijk dat het beeld bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen het meest ongunstig is. Bijna zes op de tien Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben én geen startkwalificatie én geen betaald werk én zijn niet economisch zelfstandig. Dat is meer dan twee keer zoveel als bij de andere groepen vrouwen. Zoals te verwachten viel, scoren de autochtone vrouwen het best. Maar toch geldt ook voor hen dat 21% zich in een kansarme positie bevindt.

Op het andere uiterste van deze meetlat bevinden zich degenen in een succesvolle positie. Bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen gaat het maar om een klein aandeel van respectievelijk 10% en 17%. De groepen die zich in een kwetsbare positie bevinden zijn bij hen beduidend groter (ongeveer een derde).

Eenzelfde verhaal valt te vertellen wanneer we de mannen onderling vergelijken. Ik wil me nu echter richten op de verschillen tussen de seksen binnen de afzonderlijke etnische groepen. Wat onmiddellijk duidelijk is, is dat in alle groepen de maatschappelijke positie van vrouwen slechter is dan die van mannen. Het aandeel dat in een kansarme positie verkeert is bij alle groepen groter onder vrouwen dan onder mannen. Bij de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse mannen is het aandeel dat in een kansarme positie verkeert maar ongeveer de helft van dat bij de vrouwen uit dezelfde groep. Bij autochtonen is het aandeel bij de mannen nog geen derde van dat bij de vrouwen: 6% van de autochtone mannen bevindt

zich in een kansarme positie en 21% van de vrouwen. Onder Surinamers is het verschil tussen de seksen het kleinst: 23% van de Surinaamse vrouwen bevindt zich in een kansarme positie en 17% van de mannen.

Ontwikkeling in de tijd

Nu zijn er goede redenen om te veronderstellen dat dit toch wat sombere beeld in de loop der tijd zal verbeteren. We weten immers uit andere publicaties dat het opleidingsniveau van de minderheden in de afgelopen jaren duidelijk is verbeterd en dat hun arbeidsdeelname is toegenomen (Dagevos, Gijsberts en Van Praag, 2003; Gijsberts en Merens, 2004; SCP/WODC/CBS, 2005; Dagevos en Gijsberts, 2007). Dat geldt zowel voor mannen als vrouwen uit de verschillende etnische groepen. Bovendien neemt het aandeel van de tweede generatie onder de minderheden gestaag toe en zal hun betere maatschappelijke positie een groter stempel gaan drukken op het totale beeld van de minderheden.

Maar hoe staat het met de ontwikkeling van de *sekseongelijkheid*. Is die in de afgelopen jaren ook afgenomen? Het is immers mogelijk dat de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen in eenzelfde tempo beter wordt en de sekseongelijkheid niet afneemt. Voor het beantwoorden van de vraag naar de ontwikkeling van die sekseongelijkheid beperk ik mij hier tot de arbeidsdeelname.

In figuur 1 is te zien hoe groot het verschil is tussen het aandeel vrouwen en mannen dat een baan heeft van ten minste 12 uur per week (in procentpunten), uitgesplitst naar etnische groep. Als we naar het totaal van de lijnen kijken, dan kunnen we als eerste vaststellen dat de sekseverschillen bij Turken, Marokkanen evenals die bij autochtonen (de bovenste drie lijnen) duidelijk groter zijn dan bij Surinamers en Antillianen.

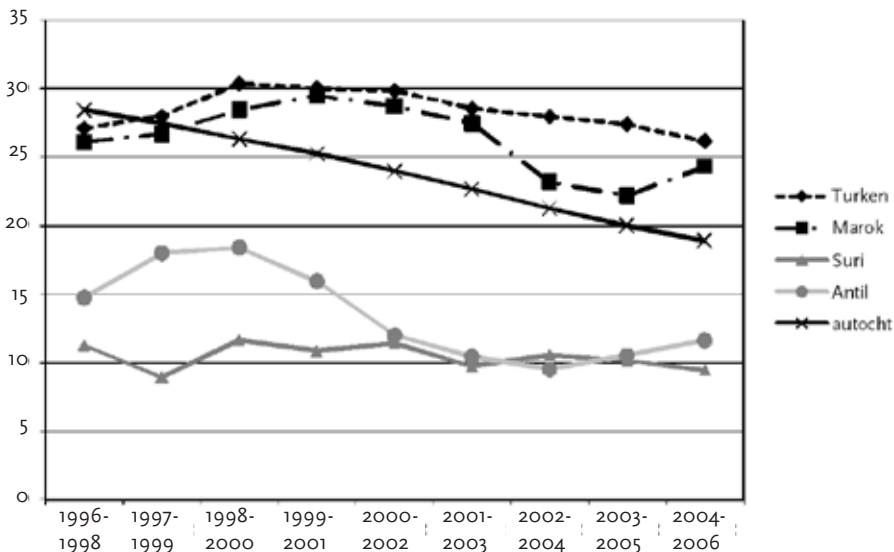
Een tweede punt dat opvalt gaat over de trend. Alleen bij de autochtonen is sprake van een gestage afname van de omvang van het sekseverschil. Die afname is het gevolg van het feit dat de arbeidsparticipatie van mannen ongeveer gelijk blijft, terwijl die van vrouwen toeneemt. Het verschil in procentpunten bij de autochtonen was in 1996 29 procentpunten; in 2006 is dit gedaald tot 18.

Bij de andere groepen is het beeld niet alleen minder duidelijk, maar is ook veel minder sprake van een afname. Bij de Surinamers – mannen en vrouwen – is het niveau vrij constant. Bij de Turken, Marokkanen en Antillianen is in sommige perioden de sekseongelijkheid wat groter geworden en in andere wat kleiner. Maar het verschil tussen 1996 en 2006 is zeker bij de Turken en Marokkanen niet groot. Het proces van toenemende arbeidsparticipatie verloopt voor mannen en vrouwen kennelijk op de langere termijn

bezien min of meer gelijk, waardoor de sekseverschillen constant blijven.

In mijn onderzoek wil ik mij gaan richten op de verklaring van de ongunstige maatschappelijke positie van allochtone vrouwen wat betreft arbeidsdeelname en de verschillen die zich daarbij voordoen tussen vrouwen uit verschillende etnische groepen en tussen vrouwen en mannen uit dezelfde etnische groep. In de schriftelijke versie van mijn rede heb ik het theoretisch kader waarop ik dat onderzoek baseer uitgelegd en geïllustreerd. Centraal daarin staan verschillen in de toegang tot en verdeling van hulpbronnen en in de werking van formele en informele regels.

Ik wil mij vooral richten op vrouwen in een kansarme positie. Juist zij verdienen extra aandacht, omdat zij – al dan niet zelfgekozen – vanuit emancipatie- en integratieoptiek aan de kant staan.

Figuur 1 Sekseverschil in nettoparticipatie^a, naar etnische groep, 1994-2006 (in procentpunten)

a Het verschil in het driejarig voortschrijdend gemiddelde.

Bron: CBS (EBB 1996-2006)

Vrouwen in een kansarme positie nader belicht

Wie zijn die vrouwen in een kansarme positie? Ik presenteer hier de eerste uitkomsten van een nadere analyse van deze groepen.² Met verder onderzoek hoop ik het hier geschetste beeld in de toekomst uit te diepen. Ik begin met de *allochtone vrouwen*. Omwille van de overzichtelijkheid zal ik die hier in twee groepen indelen: de Turkse en Marokkaanse vrouwen in de ene groep en de Surinaamse en Antilliaanse in de andere. Er zijn weliswaar tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen wat verschillen en hetzelfde geldt voor de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen, maar de overeenkomsten zijn zo groot dat de samenvoeging hier wel verantwoord is.

Hoe is het gesteld met de hulpbronnen van de *Turkse en Marokkaanse vrouwen* in een kansarme positie? Allereerst is per definitie – het gaat immers om kansarme vrouwen – hun opleidingsniveau laag, maar bij deze vrouwen is het wel heel laag. Tweederde à driekwart van de vrouwen van Turkse of Marokkaanse herkomst heeft hooguit basisonderwijs genoten en vaak zelfs dat niet, of maar gedurende een paar jaar. De meerderheid van de vrouwen heeft wel ooit een cursus Nederlands gevolgd, maar dat heeft niet altijd veel opgeleverd. Ongeveer vier op de tien vrouwen zeggen vaak moeite te hebben met het voeren van een gesprek in de Nederlandse taal.

Anders dan men wellicht zou denken zijn de Turkse en Marokkaanse vrouwen in een kansarme positie vaak nog niet oud. Tweederde van hen is jonger dan 45 jaar. Afgezet tegen de leeftijdsgrenzen van de potentiële beroepsbevolking, zouden zij in meerderheid dus nog ten minste twintig jaar actief kunnen deelnemen aan de arbeidsmarkt, maar zij doen dat vooralsnog niet. Een groot deel van de vrouwen heeft nog jonge kinderen om voor te zorgen. Een kleine 50% van de Turkse

Foto: Liesbeth Sluiter

en ruim 60% van de Marokkaanse vrouwen heeft ten minste een kind onder de 12 jaar.

Ongeveer de helft van de vrouwen heeft langdurige gezondheidsproblemen, Turkse vrouwen wat meer dan Marokkaanse. In vrijwel alle gevallen geven vrouwen aan dat zij hun dagelijkse bezigheden hierdoor minder goed kunnen doen. Wat er feitelijk met hun gezondheid aan de hand is vertellen de data niet, maar veel vrouwen ervaren zelf beperkingen in hun dagelijks functioneren vanwege hun gezondheid.

Over de werking van formele en informele regels bevat het hier gebruikte databestand niet zo veel informatie, afgezien van wat gegevens over de opvattingen en preferenties van de respondenten. Hoewel men wellicht zou verwachten dat de meerderheid van deze vrouwen traditionele rolopvattingen heeft, geldt dat slechts voor een minderheid (ongeveer 30%). Het eigen gedrag, dat gekenmerkt wordt door een traditionele rolverdeling met de partner, gaat dus niet altijd gepaard met traditionele opvattingen. Tegelijkertijd zegt ongeveer de helft van deze groep wel betaald

werk te willen hebben. Maar de helft van degenen die dat wel zouden willen zegt dat zoiets niet mogelijk is, vooral vanwege gezondheidsproblemen.

Ten slotte valt nog op te merken dat verreweg het grootste deel van de Turkse en Marokkaanse vrouwen in een kansarme positie tot de eerste generatie behoort (ongeveer 90%). Zij zijn dus niet in Nederland geboren en getogen. De Nederlandse gewoonten en vanzelfsprekendheden zullen hen niet altijd vertrouwd zijn. Dat kan belemmerend werken en de toegankelijkheid van praktijken en instituties, zoals de omgang met de school van de kinderen, het vinden van betaald werk of deelname aan vrijwilligerswerk voor deze groep beperken. Het grootste deel hoort dus tot de

eerste generatie, maar er zijn in die groep wel grote verschillen. Zo vallen hier de oorspronkelijke arbeidsmigranten en hun partners onder, maar ook de huwelijksmigranten.

Het verhaal van mevrouw Benayad valt moeiteloos in te passen in dit statistische plaatje van Turkse en Marokkaanse vrouwen in een kansarme positie. Hoewel ik haar opleidingsniveau niet weet, zal dat naar alle waarschijnlijkheid laag zijn. Ook haar leeftijd weet ik niet, maar ik schat haar niet ouder dan 45. Mevrouw Benayad woont al heel lang in Nederland, of misschien beter gezegd, in Bos en Lommer. Ze beheerst de Nederlandse taal nauwelijks, hoewel ze al jaren op taalles zit. Betaald werk heeft ze niet. Het gezin leeft van de bijstand. En ze heeft problemen met haar gezondheid.

De Surinaamse en Antilliaanse vrouwen in een kansarme positie lijken in sommige opzichten op de Turkse en Marokkaanse vrouwen, maar in andere helemaal niet. Wat overeenkomt is hun relatief jongere leeftijd: 50 à 60% is jonger dan 45 jaar. Ook heeft een tamelijk groot deel (ongeveer 40%) nog kinderen onder de 12 jaar. De vrouwen horen bovendien eveneens voor het overgrote deel (90%) tot de eerste generatie, maar gezien het koloniale verleden zal de afstand tot de dominante Nederlandse cultuur minder groot zijn. Het opleidingsniveau van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen in een kansarme positie is wat beter dan dat van de Turkse en Marokkaanse, maar van hen heeft toch ook nog de helft niet meer dan basisonderwijs genoten.

Er zijn echter duidelijk punten waarop de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen afwijken van de Turkse en Marokkaanse. Eén daarvan betreft hun 'maatschappelijke positie' bijvoorbeeld als werkloze, huisvrouw, gepensioneerde of scholier. Het aandeel huisvrouwen is bij de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen het laagst van de vijf groepen (een derde). Ongeveer de helft van de Surinaamse en An-

Foto: Bertien van Manen, *Vrouwen te gast* (1979), Feministische Uitgeverij Sara

tilliaanse vrouwen in een kansarme positie is namelijk werkloos of arbeidsongeschikt.³ De groep die wel zou willen werken is bij hen dan ook het grootst (ruim de helft) en slechts een klein deel daarvan zegt dat wel te willen maar niet te kunnen. Hoewel onder de Surinaamse vrouwen de groep met langdurige gezondheidsklachten het grootst is, is dit maar voor een heel klein deel de reden waarom zij niet kunnen werken.

Tot slot een nadere blik op de *autochtone vrouwen, die geen startkwalificatie hebben, geen baan en die niet economisch zelfstandig zijn*. Het gaat hier dus om 21% van de vrouwen van 15 tot 65 jaar. Deze groep wijkt nogal af van de vier groepen vrouwen uit etnische minderheden. De autochtone vrouwen zijn gemiddeld veel ouder: driekwart is ouder dan 45 jaar en de helft zelfs ouder dan 55 en de meeste van hen hebben geen jonge kinderen meer om voor te zorgen. Slechts 1 op de 6 vrouwen heeft een kind onder de 12 jaar. Hoewel driekwart van de vrouwen wel ooit betaald werk heeft gehad, willen ze nu niet meer werken. De data bevatten daarover geen informatie, maar het gaat hier waarschijnlijk vooral om vrouwen die zijn gestopt met werken toen hun eerste kind werd geboren. Dat was immers tot enkele decennia geleden nog gebruikelijk. Hun partner is waarschijnlijk wel blijven werken en kan kennelijk in voldoende inkomen voorzien, want slechts een minderheid (21%) van de vrouwen zegt dat ze moeilijk rond kunnen komen van het gezinsinkomen.

Wat betreft de opvattingen over de rollen van vrouwen en mannen, valt te melden dat die zeker niet traditioneel te noemen zijn (slechts 4% heeft traditionele rolopvattingen). Dat betekent echter niet dat zij zelf een 'emancipatoire' taakverdeling nastreven, gelet op het feit dat zij geen betaald werk willen verrichten. De gerealiseerde taakverdeling zal

voor hen (en hun partners) een vanzelfsprekendheid zijn geworden.

Als we nu kijken naar de kenmerken van deze autochtone vrouwen is het wat vreemd om hen allemaal aan te duiden als vrouwen in een kansarme positie. De meeste hebben het materieel niet slecht en gezien hun levensfase zitten zij dicht bij het pensioen, dan dat zij nog een loopbaan voor zich hebben. Er is echter ook een groep jonge autochtone vrouwen, voor wie het wel meer in de rede ligt na te gaan hoe hun maatschappelijke positie zou kunnen verbeteren.

Implicaties voor het beleid

Deze beknopte schets biedt geen volledige verklaring voor de ongunstige maatschappelijke positie van deze vrouwen en nader onderzoek is dan ook zinvol. Er kunnen echter wel al wat aanknopingspunten aan worden ontleend voor beleidsmakers.

In de eerste plaats is duidelijk dat er een grote groep allochtone vrouwen is, die door gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal en een laag opleidingsniveau weinig kans heeft op betaald werk. Ik onderschrijf dan ook de grote inzet op inburgering, verhoging van de kwaliteit van die inburgering en het voeren om inburgeringstrajecten veel vaker te verbinden met trajecten die zijn gericht op betaald werk, maatschappelijke participatie of doorstroom naar beroepsopleiding (zie het Deltaplan Inburgering (Ministerie van WWI, 2007)). Vrouwen (en mannen) worden daarmee in de gelegenheid gesteld (en soms gedwongen) hun hulpbronnen uit te breiden. Maar de aandacht moet daarbij niet alleen uitgaan naar de verantwoordelijkheid van de inburgeraars zelf, maar evenzeer naar andere partijen die een rol spelen bij de kansen om daadwerkelijk in te burgeren. Zijn er banen en stageplaatsen beschikbaar en is het beroepsopleiding toegankelijk voor deze groep? In

Foto: Bertien van Manen, *Vrouwen te gast* (1979), Feministische Uitgeverij Sara

hoeverre is sprake van discriminatie en wat wordt er gedaan om dat tegen te gaan? Bekend is dat de toegankelijkheid van kinderopvang voor inburgeraars nog een knelpunt is dat niet is opgelost (Frontoffice inburgering, 2007).

In de tweede plaats is duidelijk dat beleid gericht op het verbeteren van voorzieningen voor het combineren van betaald werk met de zorg voor jonge kinderen (een van de kernthema's van het emancipatiebeleid) voor de meeste autochtone vrouwen in een kansarme positie niet van betekenis is en ook slechts voor grofweg de helft van de allochtone vrouwen.

Een derde opmerking betreft de rol van gezondheid. Zoals gezegd ervaren veel van de kansarme vrouwen gezondheidsproblemen. Voor een deel zullen die in het verleden een rol hebben gespeeld bij de uitstroom van werk naar de WAO. Het lijkt mij aannemelijk

dat wanneer er geen aandacht aan deze gezondheidsproblematiek wordt geschonken, de stap naar een of andere vorm van participatie in veel gevallen uit zal blijven.

Mijn vierde kanttekening gaat over de nadruk op maatschappelijke participatie in de zin van deelname aan vrijwilligerswerk. De constatering dat de afstand tot de arbeidsmarkt voor veel vrouwen in een kansarme positie groot is, is juist. In die zin kan het bevorderen van maatschappelijke participatie zinvol zijn. De literatuur wijst echter uit dat een gebrekkig opleidingsniveau en armoede belangrijke obstakels zijn voor migranten om deel te nemen aan vrijwilligerswerk, vooral bij Turkse en Marokkaanse vrouwen (zie onder anderen Klaver, Tromp en Oude Ophuis, 2005; Münz 2003 en 2006; Dekker en Keuzenkamp, 2006). Problemen met de gezondheid spelen hier overigens eveneens een rol (Dekker en Keuzenkamp, 2006). Bovendien is het doen van vrijwilligerswerk voor onbekende medeburgers en de waarde die daar in onze cultuur aan wordt gehecht geen vanzelfsprekendheid voor migranten. Gewoonten in organisaties waar dat vrijwilligerswerk zich zou moeten afspelen, kunnen eveneens een belemmering vormen voor deelname door vrouwen uit etnische minderheden (Münz, 2006). Tot slot moet worden opgemerkt dat vrijwilligerswerk vaak weinig status geniet. Vrouwen die maatschappelijk willen participeren doen dat bij voorkeur via betaald werk (Dekker en Keuzenkamp, 2006; Münz, 2006). Vrijwilligerswerk kan dan aantrekkelijk zijn indien dat daadwerkelijk de kans op werk vergroot. Maar de vraag is in hoeverre dat werkelijk het geval is. Een combinatie van inburgeringstrajecten met vormen van gesubsidieerde arbeid zal vermoedelijk meer aantrekkingskracht hebben.

Als laatste nog een opmerking over het vaak tijdelijke karakter van projecten. Processen van emancipatie en integratie vergen een

lange adem en het geeft dan ook geen pas om al te veel ongeduld ten toon te spreiden. Verandering van attitudes en gewoonten is een langdurig proces, zo leren periodieke onderzoeken naar het verloop van het emancipatieproces van autochtone vrouwen (zie onder anderen Portegijs, Hermans en Lalta, 2006). De emancipatie en integratie van (vrouwen uit) etnische minderheden schrijdt voort, maar het zal duidelijk zijn dat er nog een lange weg te gaan is.⁴

Internationale vergelijking

Tot nu toe had ik het vooral over vergelijking van vrouwen in Nederland, die afkomstig zijn uit verschillende landen van herkomst. Ik wil in mijn onderzoek echter ook kijken naar de maatschappelijke positie van vrouwen uit etnische minderheden in andere landen. Eerder gaf ik aan dat de centrale vraag in mijn onderzoeksprogramma is in hoeverre de ongunstige maatschappelijke positie van vrouwen en de verschillen die zich wat dat betreft voordoen tussen de etnische groepen, te verklaren zijn door verschillen in hulpbronnen en in de werking van regels. Via internationaal vergelijkend onderzoek wil ik mij vooral richten op de rol van het overheidsbeleid. In dit laatste deel van deze oratie wil ik mijn plannen hieromtrent ontvouwen.

Allereerst een paar opmerkingen vooraf. Er bestaat binnen de wetenschap al een zekere traditie in het doen van internationaal vergelijkend onderzoek. Maar wat betreft de verklaring van de ongunstige maatschappelijke positie van vrouwen uit etnische minderheden is het terrein nog tamelijk onontgonnen. In internationaal vergelijkend onderzoek naar de positie van minderheden wordt namelijk vaak geen onderscheid gemaakt tussen de seksen, of hooguit op geaggregeerd niveau, door alle allochtonen (westers en niet-westers en afkomstig uit tal van landen) samen te nemen.

En in internationaal vergelijkend onderzoek naar de ongelijkheid tussen de seksen wordt vaak weinig aandacht besteedt aan verschillen tussen etnische groepen. Een van de weinige uitzonderingen⁵ vormt de studie die Frank van Tubergen en Ineke Maas (2004) verrichtten op verzoek van de directie Emancipatie van (toen nog) het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De tweede opmerking heeft betrekking op de beschikbare data. Voor zover etnische minderheden al goed in *survey-data* van verschillende landen zijn vertegenwoordigd, gaat het vaak uitsluitend om de eerste generatie. Personen die zelf wel in Nederland zijn geboren, maar waarvan (een van beide) ouders in het buitenland is geboren zijn dan niet herkenbaar. Dat is een serieuze beperking. Het gaat immers om een groot deel van de etnische minderheden (in Nederland ruim 40%) en leden van de tweede generatie hebben vaak een betere positie dan die van de eerste generatie. Een ander probleem met de internationale datasets is dat er door statistische bureaus verschillende definities worden gebruikt voor allochtonen. Zo hanteren de statistische bureaus van België, Duitsland en Frankrijk de nationaliteit van de respondent als uitgangspunt, vraagt men in het Verenigd Koninkrijk naar de eigen perceptie van de respondent en worden in Zweden personen die zelf in het buitenland zijn geboren en waarvan (een van) de ouders in het buitenland is geboren tot de allochtonen gerekend (CBS, 2005).

Een derde opmerking ten slotte gaat over de verschillen tussen landen wat betreft de herkomst van de migranten. Zo zijn bijvoorbeeld de grootste minderheidsgroepen in het Verenigd Koninkrijk afkomstig uit India en Pakistan. Hoewel er overeenkomsten zijn met de grootste minderheidsgroepen in Nederland, zijn ze toch zeker niet zonder meer te vergelijken. Ik wil mij in het onderzoek in principe beperken tot een of hooguit twee

Foto: Bertien van Manen, *Vrouwen te gast* (1979), Feministische Uitgeverij Sara

Nederlandse migrantengroepen die ook in grote getale in andere westerse landen voorkomen, zoals de Turken en de Marokkanen.

In het internationaal vergelijkende onderzoek wil ik de vraag toespitsen op de invloed van het overheidsbeleid op de sekseongelijkheid in verschillende etnische groepen. Ik wil dat onderzoek toespitsen op landen waar die ongelijkheid kleiner is en nagaan in hoeverre dat toe te schrijven valt aan de rol van het overheidsbeleid. Er bestaan enkele meetinstrumenten waarmee periodiek een beeld wordt geschetst van de mate van ontwikkeling van landen, rekening houdend met of toegespitst op de stand van het emancipatieproces in de verschillende landen van de wereld.⁶ In de verschillende ranglijsten, staan de Scandinavische landen vrijwel steeds aan kop, meestal aangevoerd door Zweden. Gezien de veel langere traditie van egalitair denken over de sekseverhoudingen is dat ook niet zo vreemd. Zo is in Zweden al in 1845 de gelijkheid van vrouwen en mannen met betrekking

tot huwelijkse bezittingen en erfrecht wettelijk geregeld (Gerhard, Knijn en Weckwert, 2005).

Een interessante vraag is nu in hoeverre die egalitaire cultuur in Scandinavische landen – die zijn weerslag heeft gevonden in overheidsbeleid en in tal van maatschappelijke instituties – tevens doorwerkt in een geringere sekseongelijkheid onder etnische minderheden vergeleken met landen als Nederland en Duitsland. In Nederland en Duitsland is het streven naar gelijkheid tussen seksen immers pas veel later goed van de grond gekomen en wij lopen in zekere zin nog altijd achter ten opzichte van de Scandinavische landen.

In het onderzoek van Van Tubergen en Maas (2004) is de sekseongelijkheid niet bekeken en zijn alleen vrouwen onderzocht. Hieruit blijkt dat de arbeidsparticipatie van Turkse vrouwen van 25-74 jaar in Nederland in de periode 1992-2001 inderdaad duidelijk lager was dan die in Zweden en Denemarken. In Duitsland was dat echter niet het geval. De arbeidsparticipatie van Turkse vrouwen was in Duitsland in die periode gemiddeld zelfs hoger dan die in Zweden en Denemarken en dus ook hoger dan die in Nederland.

Het onderzoek van Van Tubergen en Maas behelst in feite een eerste globale analyse van de situatie in een groot aantal landen. Het biedt een breed overzicht, maar het gaat niet zo diep. De cijfers over specifieke groepen die worden gepresenteerd hebben betrekking op een lange tijdsspanne; het gaat alleen om leden van de eerste generatie; en er is nog niet gekeken naar mogelijke verklaringen voor de aangetroffen verschillen. Een studie waarin dat laatste wel is gedaan is dat van Dagevos, Euwals, Gijsberts en Roodenburg (2006). Zij verrichtten een uitgebreide analyse van verschillen in de arbeidsmarktpositie van Turken in Nederland en Duitsland. Overigens blijkt uit hun onderzoek dat in 2002 de arbeidspar-

ticipatie van Turkse vrouwen van 17-64 jaar in Nederland en Duitsland even groot was, hetgeen afwijkt van de bevinding van Van Tubergen en Maas.⁷

In het internationaal vergelijkende onderzoek wil ik allereerst proberen een beter beeld te krijgen van de maatschappelijke positie van Turkse en Marokkaanse vrouwen in een aantal westerse landen (vergeleken met autochtone vrouwen en met mannen uit de eigen groep). De focus ligt daarbij wederom op verschillen in arbeidsdeelname. Vervolgens wil ik nagaan in hoeverre de verschillen te verklaren zijn door verschillen in hulpbronnen en in de werking van formele en informele regels in die landen. Met name de rol van het overheidsbeleid zal daarin centraal staan.

Bij het analyseren van de invloed van beleid wil ik aansluiten bij onderzoek uit tot nu toe twee tamelijk gescheiden onderzoekstradities. De ene betreft onderzoek naar de verklaring van verschillen tussen landen in arbeidsdeelname van vrouwen, waarbij wordt uitgegaan van de verschillen tussen verzorgingsstaten en genderregimes. De andere traditie is onderzoek dat vertrekt vanuit verschillende regimes wat betreft het immigratie- en integratiebeleid. Ik licht de beide tradities en de manier waarop ik die wil combineren hierna kort toe.

De rol van verzorgingsstaten en integratieregimes

Voortbouwend op het werk van de invloedrijke Deense socioloog Gösta Esping-Andersen (1990 en 1999) is er inmiddels vrij veel onderzoek gedaan naar de manier waarop verschillen in arbeidsdeelname van vrouwen tussen landen verklaard kunnen worden door verschillen in type verzorgingsstaat. Esping-Andersen onderscheidt drie typen: liberale, corporatistische of conservatieve en sociaal-democratische verzorgingsstaten. In liberale

landen, zoals het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zijn vrijwel geen collectieve voorzieningen aanwezig. Voor zover die er zijn, zijn die alleen gericht op degenen die niet op een andere manier in hun behoeften kunnen voorzien. In sociaal-democratische verzorgingsstaten, zoals Zweden en Denemarken, bestaan er collectieve voorzieningen voor tal van risico's, die meestal voor alle inwoners toegankelijk zijn. Zo zijn er uitgebreide voorzieningen voor kinderopvang en verlof. In corporatistische of conservatieve verzorgingsstaten, zoals Duitsland en Frankrijk, zijn voorzieningen voor sociale zekerheid gekoppeld aan betaalde arbeid. Vaak wordt hier ook nog uitgegaan van het kostwinnersbeginsel, terwijl in sociaal-democratische landen de voorzieningen meer geïndividualiseerd zijn.⁸

Voor het analyseren van verschillen in de arbeidsparticipatie van vrouwen uit etnische minderheden tussen landen, moet deze onderzoekstraditie echter worden aangevuld met inzichten over de manier waarop landen omgaan met immigratie en met migranten. Er zijn immers verschillen tussen landen in de mogelijkheid om zich daar te vestigen, om er te mogen werken en in de toegang tot collectieve voorzieningen. Strenge toelatingseisen kunnen er toe leiden dat er vooral meer hoogopgeleiden het land binnen komen. Opleiding is, zoals gezegd, een belangrijke hulpbron, die de kansen op de arbeidsmarkt vergroot. Zo kunnen verschillen in toelatingseisen tussen landen een belangrijke verklaring vormen voor verschillen in arbeidsdeelname van immigranten in die landen. Die toelatingseisen kunnen bovendien voor vrouwen en mannen anders uitwerken. Zo zullen mannen veelal makkelijker aan een bepaalde inkomenseis kunnen voldoen dan vrouwen.

Landen verschillen echter ook in de manier waarop zij al dan niet culturele verschillen toestaan of ondersteunen. Zo zijn er landen waar migranten in principe worden geacht

zich aan te passen aan de dominante culturele standaarden en landen waar migranten meer mogelijkheden krijgen om hun eigen cultuur te behouden. Daarbij kunnen ook de manier waarop wordt aangekeken tegen man-vrouw-verhoudingen en de verwachtingen wat betreft de participatie van vrouwen in de samenleving aan de orde zijn.

Koopmans, Statham, Giugni en Passy (2005) hebben een typologie ontwikkeld, waarbij landen worden geclusterd langs twee dimensies. Aan de ene kant een dimensie die betrekking heeft op de toegang tot rechten en aan de andere kant een die betrekking heeft op de manier waarop in landen wordt omgegaan met culturele verschillen. Een wat andere benadering is die van Sainsbury (2006). Zij combineert de typologie van welvaartsstaten van Esping-Andersen met de mate waarin landen verschillen in het toekennen van rechten en stelt de vraag wie daarbij worden in- of uitgesloten. Bovendien houdt Sainsbury rekening met verschillende vormen van immigratie tussen groepen, zoals arbeidsmigranten, vluchtelingen en huwelijksmigranten.

Op basis van inzichten uit de literatuur wil ik nagaan welke indeling in landen het vruchtbaarst is voor de verklaring van verschillen in arbeidsdeelname tussen vrouwen uit etnische minderheden, in vergelijking met autochtone vrouwen en met mannen uit hun eigen groep. Hiervoor is al uitgelegd dat het onderzoek vooral gericht zal zijn op Turken en Marokkanen. Betrouwbare analyses kunnen daardoor slechts worden uitgevoerd in landen waar een voldoende groot aantal Turken en/of Marokkanen woont. Daar komt bij dat ik er de voorkeur aan geef om een wat beperkter aantal landen diepgaander te onderzoeken, dan veel landen op oppervlakkiger wijze. Een belangrijke reden daarvoor is dat het moeilijk is vergelijkbare informatie te verkrijgen over de talrijke indicatoren die ik in de analyse zou willen betrekken (zie ook Van der Lippe en

Van Dijk, 2002). Door mij te beperken tot een aantal landen is dat beter mogelijk. Ook is het dan mogelijk om kwantitatief onderzoek te combineren met kwalitatief onderzoek, hetgeen kan bijdragen aan een diepergaand inzicht in de gevonden verklaring.

Terug naar mevrouw Benayad

Ik kom terug op de vraag wat mevrouw Benayad nu eigenlijk heeft aan emancipatie-onderzoek. Ik hoop duidelijk gemaakt te hebben dat onderzoek naar verschillen tussen vrouwen wat betreft hun etnische herkomst en naar determinanten van het verschil in hun maatschappelijke positie, meer zicht biedt op wat er precies aan de hand is. Een combinatie van kwantitatief onderzoek, zoals het mijne, en kwalitatief onderzoek, zoals dat van Halleh Ghorashi en Sawitri Saharso en ook dat van Margalith Kleijwegt, is wat dat betreft naar mijn mening bijzonder vruchtbaar.

Inzicht uit emancipatie-onderzoek is een belangrijke bron van informatie voor beleidsontwikkeling, beleid dat ertoe zou kunnen bijdragen dat de maatschappelijke positie van vrouwen als mevrouw Benayad op termijn kan verbeteren. Men kan zich echter wel afvragen hoe groot de kans is dat mevrouw Benayad zelf van de categorie kansarm naar kwetsbaar overgaat. Ik denk dat vaak wordt onderschat hoe moeilijk dat zal zijn. Deels zal het afhangen van haar eigen mogelijkheden en inspanningen en deels van het beleid dat haar daarbij ondersteunt. Maar voor een ongeletterd iemand als zij is het bijzonder moeilijk om nog een nieuwe taal te leren, dat bleek al duidelijk uit het citaat uit het boek van Margalith Kleijwegt aan het begin. Daarmee wil ik geenszins zeggen dat vrouwen in een kansarme positie maar 'opgegeven' zouden moeten worden. Zij kunnen zich zeker nog verder ontwikkelen en hun wereld vergroten door meer buitenshuis te participeren en zij

verdienen daarbij alle steun. Dat is goed voor haarzelf, voor haar kinderen en bredere netwerk en uiteindelijk ook voor de samenleving als geheel.

Bovendien komen er ook in de toekomst nog vrouwen zoals mevrouw Benayad. De maatschappelijke positie van leden van de tweede generatie is weliswaar gunstiger dan die van de eerste, maar behoeft zeker nog aandacht. Ook zal er in de toekomst sprake blijven van een nieuwe instroom van huwelijksmigranten en andere vrouwelijke migranten. Terwijl het beleid in het verleden lange tijd weinig aandacht aan hen heeft besteed, biedt de huidige kennis aanknopingspunten om eerder en met meer inzet te investeren in hun emancipatie- en integratieproces.

Dit is een ingekorte versie van de oratie die Saskia Keuzenkamp op 12 oktober 2007 uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Emancipatie in internationaal vergelijkend perspectief aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit. De volledige versie is te vinden op Darenet (<http://dare.uvu.vu.nl//handle/1871/11076>).

Noten

- 1 Alleen degenen met werk van ten minste 12 uur per week worden volgens de definitie van het CBS gerekend tot de werkzame beroepsbevolking.
- 2 Daarbij heb ik gebruik gemaakt van de recente survey onder een representatieve steekproef bij Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtonen (SIM, 2006) (zie voor een toelichting Dagevos en Gijsberts, 2007).
- 3 Bij de Turken geldt dat voor ongeveer 30%, bij Marokkaanse voor ongeveer 15% en bij autochtone vrouwen voor ongeveer 20%.
- 4 Zie ook de studie van Lucassen en Penninx (1985), waaruit blijkt dat integratie van migrantengroepen vaak twee of drie generaties duurde. Gezien de veel grotere omvang van de huidige migrantengroepen zou dit nu echter wel eens langer kunnen duren.
- 5 Een andere uitzondering is het momenteel lopende Europese project *Femipol*. De focus daarin ligt op

huwelijksmigranten, 'domestic workers', en prostituees. Nederland doet hier overigens niet aan mee.

- 6 De oudste en meest bekende is de *Gender Development Index*, die is geïntroduceerd door UNDP, de ontwikkelingsorganisatie van de Verenigde Naties. Van meer recente datum is de *Gender Gap Index* (uit 2005), ontwikkeld door de *World Economic Forum*.
- 7 Mogelijk is die andere uitkomst toe te schrijven aan het verschil in periode die is bezien en zijn Nederland en Duitsland op dit punt naar elkaar toegegroeid.
- 8 Deze typologie is overigens niet onomstreden. Vanuit Genderstudies zijn er alternatieven ontwikkeld, waarbij meer rekening wordt gehouden met de manier waarop in verzorgingsstaten wordt omgegaan met het beleid ten aanzien van het combineren van betaald werk met de zorg voor kinderen en andere naasten (zie onder meer Daly, 2000; Knijn, 2003; Haas, 2005; Gornick en Meyers, 2005). Ik zal daar in de verdere uitwerking van mijn onderzoeksprogramma op voortbouwen.

Literatuur

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2005). *Enquête-onderzoek onder allochtonen. Problemen en oplossingen*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dagevos, J., M. Gijsberts en C. van Praag (red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., R. Euwals, M. Gijsberts en H. Roodenburg (2006). *Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Planbureau.
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (2007). *Jaarrapport integratie 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Daly, M. (2000). *The gender division of welfare. The impact of the British and German welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dekker, P. en S. Keuzenkamp (2006). Maatschappelijke participatie. In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red) *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Esping-Andersen, G. (1990). *Three worlds of welfare capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press.

- Frontoffice inburgering (2007). *Inburgering en kinderopvang*. Den Haag: Frontoffice inburgering.
- Gerhard, U., T. Knijn en A. Weckwert (Eds.) (2005). *Working mothers in Europe. A comparison of policies and practices*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Gijsberts, M. en A. Merens (red.) (2004). *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gornick, J.C. en M.K. Meyers (2005). *Welfare regimes in relation to paid work and care*. (paper)
- Haas, B. (2005). The work-care balance. Is it possible to identify typologies for cross-national comparisons? In: *Current Sociology* vol. 53 nr 3, 487-508.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.) (2006). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klaver, J., m.m.v. E. Tromp en R. Oude Ophuis (2005). *Allochtonen en vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Regio-plan.
- Kleijwegt, M. (2005). *Onzichtbare ouders. De buurt van Mohammed B*. Zutphen: uitgeverij Plataan.
- Knijn, T. (2003). Verzorgingsstaten, zorgsystemen en zorgpakketten. Mogelijkheden voor de combinatie van zorg en arbeid in vergelijkend perspectief. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg 19 nr 1, 53-66.
- Koopmans, R., P. Statham, M. Giugni en F. Passy (2005). *Contested citizenship. Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis/Londen: University of Minnesota Press.
- Lippe, T. van der en L. van Dijk (2002). Comparative research on women's employment. In: *Annual Review of Sociology*, jrg. 28 p. 221-241.
- Lucassen, J. en R. Penninx (1985). *Nieuwkomers: immigranten en hun nakomelingen in Nederland 1550-1985*. Amsterdam: Meulenhoff Informatief.
- Ministerie van Wonen, Wijken en Integratie (2007). *Deltaplan inburgering*. Den Haag: VROM / Wonen, Wijken en Integratie.
- Münz, A. (2003). *MEM-VOL Eindrapportage 'Nederland fase 1'*. Amsterdam: Community Partnership Consultants.
- Münz, A. (2006) *INVOLVE Vrijwilligerswerk door migranten als middel tot betere integratie*. (Rapport Nederland) Utrecht/Amsterdam: CIVIQ/Community Partnership Consultants.
- Portegijs, W., B. Hermans en V. Lalta (2006). *Emancipatiemonitor 2006*. Den Haag/Voorburg/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Sainsbury, D. (2006). Immigrants' social rights in comparative perspective: welfare regimes, forms of immigration and immigration policy regimes. In: *Journal of European Social Policy*, volume 16 nr. 3, 229-244.
- Sociaal Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum / Centraal Bureau Statistiek (2005). *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tubergen, F. van en I. Maas (2004). *Women migrants in the European Union. A demographic and socio-economic profile*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.